

VÁLTOZÓ VALÓSÁG- VÁLTOZÓ SZOCIOGRÁFIA

Az elmozdult valósággal együtt változott-e magához a valósághoz való viszonyunk? Változott-e önismeretünk? A társadalomtudományok módszertani rátartása és a tényirodalom esztétikai önbizalma közötti résben vajon újjászülethetik-e még ez az oly sokszor méltatlanul és véglegesen múlt időbe tett magatartás és műfaj: a szociográfia? S ha igen, milyen hagyományokra támaszkodják a korszerű tényfeltárás szemléleti egységét kereső fiatal szociográfusnemzedék? Vagy radikálisan újat kell hoznia? Milyen legyen a korszerű önismeret? A magyar szociográfiai hagyomány valóságfeltáró radikalizmusa vajon e gyorsuló nemzedéki stafétában új formákkal és funkciókkal gazdagítja-e helyzetadatunkat, s szokatlan, nemegyszer hagyománytalannak tűnő alakzataival a nemzetiségi önazonosság új dimenzióira készít-e fel, vagy végképp át kell adnia helyét a sokak által oly erőlyesen követelt szaktudományi rigurozitásnak, a központilag tervezhető és egységes stratégiára hangolt szakkutatásnak?

Ezeknek a kérdéseknek drukoltak a Változó valóság című szociográfiai tanulmánykötet Korunk-délelőtti ünnepi köszöntése után a délutáni kerekasztal-beszélgetésünkre egybegyűlt érdeklődők és érdekelték. A Korunk meghívottai: a tanulmánykötet szerzői és szerkesztői, a valóságfeltárásban magukat frissen elkötelezett egyetemi hallgatók, önkéntes és hivatásos valóságkutatók, társadalomnéprajzi és nemzetiségszociológiai „illetőségi” szakemberek, riporterek, lapszerkesztők és alkalmi szociográfusok a problémák végleges megoldásának igénye nélkül szembesítették eltérő, nemegyszer ellentétes álláspontjukat és gyakorlatukat. A korszerű önismeret parancsa volt az a közös alap, amelyből kiindulva közelíteni próbáltuk a korszerűség értelmezésében mutatkozó nézetkülönbségeket. De a szociográfiai magatartás időszerűségének és jövőjének kérdése szemelláthatólag senkit sem hagyott közömbösen. Ezért nem lehet közömbös számunkra sem, hogy ez a valóság szemlélet és önismeret ellentmondásait feszegető vita tényleges nyilvánosságot kapjon, ha másképp nem lehet, legalább ebben a kényszerűen tömörített és sarkított formában. A magnefonszövegek „mentése” közben különösen arra ügyeltünk, hogy a vitában egymásnak feszülő véleményeket, az egymást kiegészítő látószövegeket, megközelítéseket, tehát a vita „csomósodási pontjait” a lehető leghívebben (azaz nem a szürke közhelyek nyelvére lefordítva) adjuk vissza. Amennyiben ez mégsem sikerült volna, s a vitamentő igyekezet logikai szálakat metszett el, illetve valós arányokat torzított, ami esetleg alanyi érzékenységeket is érint — erről a szerkesztő csak részben tehet.

A. J.

A kérdésekben egy új társadalmi és etnikai érzékenységű nemzedék kritikai magatartása és javító szándékú türelmetlensége kap hangot. Vitaindítóban talán lehet létjogosultsága a kérdések sarkításának:

1. E kötetben művelt szociográfiának Imreh István szerint elsősorban „önismereti funkciója van“. Ebből kiindulva vajon nem igazabb-e azt állítani, hogy a szociográfia elsősorban a nemzetiségi önismeret fejlesztésére hivatott?

2. Vajon nem a problémaközpontúságnak volna az a szerepe, hogy az olvasót szemléletileg is átlendítse adottságain, s ne csak jelképeinket, hanem probléma-tudatunkat is ébressze?

3. Melyek a szociográfia (illetve a tágabb értelemben vett valóságkutatás) szemléleti tágasságának feltételei? Teheti-e, hogy ne ragadjon bele a „szűkebb pátria“-lét adottságaiba? Ez a lét sok tekintetben autarkikus jellegű. Vajon nem lehetne legalább szemléletben túllépni a regionalitáson, az autarkián?

4. Hogyan lehet elkerülni azt, hogy a kutatónak a sajátoshoz való viszonya ne legyen öncélú? A feltárt valóságtöredékben hogyan lehet megláttatni a „tipikus“ problémát, a sajátosban a paradigmaticusát?

5. Hogyan lehet túllépni a leírás, az illusztráló jellegű statisztikán? Van-e mód a statisztikai adatok összehasonlítására? Hogyan lehet eljutni az ellentmondások rendszerének ismeretéhez?

6. A társadalmi valóság élő, egységes egész. Hogyan juthat el a fiatal valóságkutató ehhez az egészhez, ha a szaktudományoktól csak a valóság aprólékos „felboncolásának“ mintáit tudja eltanulni?

7. Lehetséges-e nagykorú és eredeti szociográfia? Hogyan viszonyul ez a társadalmi és nemzetiségi lét nagy problémáihoz? Telíthető-e a társadalmi tudat a kelet-európai sorsproblémák ismeretével, mint a nagy szociográfusok működése idején?

8. Lehetséges-e nagy szociográfia, ha a társadalom nem képes szemléletileg is kihordani bizonyos problémáit és ellentmondásait? Helyettesítheti-e a hiányzó problémátudatot az ily módon permanens jelenlétre kényszerülő szociológiai?

9. Érvényes tényformája-e forrongó, nyitott valóságunknak a szociográfiai tanulmány? Vállaljuk-e ezt az elnevezést? Vajon a nagy hagyományokon nevelkedett szociográfiai magatartás nem érintené-e mélyebben a köznapi tudatot, mint a rigorózus szaktudomány?

10. Néprajzi képezetünk jól működik. Vajon a népművészeti-néprajzi kiadványoknál kisebb hatókörével, példányszámával (10 000:3500 az arány!) teljesítheti-e ez a szociográfia társadalmi funkcióját, kifejlesztheti-e a milli értelemben vett „szociológiai képezetet“?

11. Elméleti-módszertani alapozás nélkül lehet-e súlya a modern szociográfiának? Mi szükséges a korszerű elméleti alapozáshoz? A leírás kényelméhez szokott kutatói magatartás hogyan barátkozhat meg a többtényezős valóság elméleti alakzataival (pl. a rendszerszemlélettel)?

12. Hogyan tehet szert ez a szociográfia történeti szemléletre? Le tud-e mondani a helytörténeti bevezetőről, ha az semmi kapcsolatban sincs a tárgyalt problémával? Hogyan lehet a helytörténeti adatokat a történeti oknyomozás szolgálatába állítani?

13. Melyek a szociográfiai elkölözöttség buktatói? Moralizáljunk, vagy a tárgyilagosság követelménye mögé rejtőzve is lemondhatunk az állásfoglalásról? Vajon nem nagyobb érvénnyel jelenik-e meg a valóságfeltáró radikalizmus direkt kommentár helyett a nyers tények egymásbatorló, mozaikos szerkezetében?

14. A szociográfia művelői mindig egyetlen hagyományvonalat mellett kötelezik el magukat. Nekünk vajon nincs minden hagyományra egyformán szükségünk? Az elfelejtettekre vagy a mesterségesen eltüntetettekre is? A hagyományok műfaji többes száma nevében lemondhatunk-e az örökölt műfajok bármelyikéről (társadalomleírás és társadalmi riport, memoárirodalom és bölcséleti esszé)?

15. Vajon tényleges valóságfeltáró hagyományaink, melyekről ma délelőtt itt szó esett, sokszor nem címszerűen működnek-e? Tudunk-e eleget a bábonyi vagy a bálványosváraljai kutatásokról? Ismerjük-e az Erdélyi Fialok, a Hitel nemzedéki szociografizálásának tényleges eredményeit, az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Tudományos Intézet kiadványait, a Jordáky szerkesztette *Társadalomtudományt*, a Móricz Kollégium elkötelezett szociográfiai magatartását, a néprajz korszerűsítésének Gunda Béla vezette törekvéseit, a Bolyai Tudományegyetem szakkiadványait? Ismerjük-e a néprajz és a szociológia Gusti-féle „monografikus“ egyesítésé-

nek eredményeit közvetítő Markos András és Venczel József módszertani gondolkodását?

16. Felelészthető-e a középfokú elméleti gondolkodás se nem empirikus, se nem filozófiailag elvonatkozott hagyománya? Létrehozható-e a kelet-európai sorsproblémák, és demokratikus lehetőségek középfokú elmélete egy Jászi Oszkár (s egyáltalán a polgári radikális gondolkodási hagyomány), egy Hajnal István-, Bibó István-, Erdei Ferenc-féle társadalomelméleti gondolkodási vonulat nélkül?

17. Folytatható-e a Németh László típusú szociológiai fogantatású társadalmi esszé nem publicisztikai hagyománya?

18. Mi legyen az olyan, nálunk hagyománytalan kísérletekkel, melyekkel a *Fellegvárban* vagy az *Igaz Szó* mellékletében találkozhattunk (beszélgetés- és mélyinterjú-montázs, esettanulmány, tényvers és dokumentumpróza)? Elvetélt s csak időlegesen divatozó tartalomformák-e ezek, vagy a jövő nagy formatartalmait sejtjük-e bennük? Hogyan magyarázzuk a valóságfeltárásban illetékes intézmények húzódozását ezektől a nyers, áttételek nélküli műfajoktól és üzenetektől, melyekben a valóság megdöbentő tényei „egy az egyben“, mint „talált tárgyak“, önmaguk saját formáiként jelennek meg?

19. Hiányozhatnak-e szociográfiai tudatunkból a tv és a rádió dokumentum-műfajai? Funkciót kaphat-e a szociofilm és szociofotó? Nincsenek-e sajátosan hozzáink szóló új formatartalmi a táblaképfestészetten túli képzőművészeti avantgarde-nak?

20. Hozzájárulhat-e ez a többszólamú szociográfia a pontos szociológiai képzetek kialakításához? Milyen problémákra gondoljunk, ha valaki azt mondja: „székely hegyifalu“, „bihari vagy bánsági szórványtelepülés“, „Szeben megyei vegyes lakosságú falu“, „nagyvárosi, magyar lakosságú lakótelep“?

21. Csak a hagyományosan nagy problémáknak lehet szemléletet és állásfoglalást alakító szerepük (pl. egyke!), vagy olyan egyetemes, globális jellegű kérdéseknek is, melyeknek sajátos vonatkozása nehezebben megragadható (pl. életformaváltozás, etnikumközi kapcsolatok)?

22. Mit kezdjünk szociológiánk, szociográfiánk „fehér foltjaival“? Mivel magyarázható, hogy valóságfeltáró praxisunk oly feltűnően kevésbé igazodik a romániai magyarság ama szemléletéhez, miszerint létünk és fennmaradásunk egyik alapja az anyanyelv és a kultúra, egyszóval a tudat ápolása és fejlesztése?

23. Lehet-e mostohagyermek a nemzetiségi tudatnak — a mentalitás? Tudjuk-e, hogyan viszonyul ennek az etnikai csoportnak minden egyes rétege történelméhez, nyelvéhez, kultúrájához? Hihetjük-e, hogy ezt ma kevesebb érdeklődéssel fogadná a társadalom, mint a nagy szociográfusok idejében?

24. Hogyan viszonyul ez a tiszta objektivitástól és tiszta szubjektivitástól egyaránt elszakadni kívánó valóságfeltáró magatartás az alanyok cselekvő szándékaihoz, szüksége van-e a kutatónak empátiára?

25. Milyen társadalmi elismerést kaphat a fiatal „amatőr“ szociográfus? Van-e műfajának rangja és önálló státusa? Több-e a szociográfiai cselekvés, mint alkalmi megbízatás, kézművesség, partizánkodás: újságírók, szociológusok, tanárok, lelkészek, írók kiruccanása a „felmérések“ senki földjére? Miért nem írnak a néprajzkutatók szociográfiát?

26. Szüksége van-e a szociográfiának önismeretre, önreflexióra? S ha igen, mire inkább: a szociográfia szociográfiájára vagy a szociográfia szociológiájára (még pontosabban: elméletére)? Milyen legyen ez az elmélet? Lehet-e prediktív, előrelátó jellegű ez az önreflexió?

27. Mire szolgáljon a szociográfia önismerete? Az Imreh István sugallta „önismereti kalácsa“ sajátos intézményi kereteinek megteremtésére vagy eltökéltebb partizánkodásra? Vagy e sarkítást meghaladva: a nem bürokratikus, nem apologetikus, nem integrált „magányos betyárok“ önkéntes kollektívításának megteremtésére? Az „önzetlen szervező“ megtalálására?

28. Irányítható-e, tervezhető-e a szociográfia? Követhet-e egységes célokat és távlati stratégiát? A központosított tervezés nem veszélyezteti-e az autonóm megismerést?

29. Hogyan támogassák a szociográfiát a meglévő pártfogó intézmények? Lehetséges-e „rugalmasan elszakadni“ a külső és felső irányítás történelmi beidőződéseitől? Elképzelhető belső és heurisztikus „stratégia“ létrehozható-e a szociográfia önkormányzata?

30. Ki vezessen? És milyen módszerekkel? Egységes tervekkel? Pályázatokkal? Mire hirdessünk pályázatot: a kutatott tárgy egy szeletére, „fehér foltokra“, hiányzó tényformákra, vagy hiányzó műfajokra?

Sok a kérdés, kevés a válaszlehetőség, s főleg: kevés a töprengésre szánható idő. Koncentráljunk a leglényesebbekre!

Roth Endre • A szociológiának több esélye van a valóság mélységi feltárására

A kötet, amely előttünk fekszik, további meleg hangú méltatást érdemelne. Minden elhangzott jó szót szívesen aláírok. Most azonban, miután egyöntetűleg elismertük az érdemeit, úgy hiszem, rátérhetünk a *hogyan tovább* kérdéseire. Erről szeretnék röviden beszélni.

Imre, Istvánnak abból a délelőtti elhangzott felszólító mondatából indulnék ki, hogy partizánharc helyett most már egy reguláris hadsereg széles fronton kibontakozó, szervezett tevékenységét kellene szorgalmazni. Ez persze opció kérdése. En az előbbi vitaindító kérdéseiből inkább a további partizánkodás melletti opciót hallottam ki; lehet, hogy tévedek. Magam mindenesetre a másik utat ajánlom.

Az önismeret igényét sokféle módon lehet kielégíteni. A szépirodalom is, a publicisztika is, a tudomány is hozzájárulhat az önismeret fejlesztéséhez, mindegyik a maga módján, a maga eszközeivel. Egyikről sem kell lemondani a másik kedvéért; egyik sem helyettesítheti a másikat. Nem kell választani közöttük, valamennyit — sajátosságuk tiszteletben tartásával — kultiválni kell. Itt, most azonban éppen a társadalmi tények tudományos jellegű és igényű kutatásáról van szó.

Felmerült itt az elnevezés kérdése, pontosabban: a szorgalmazott kutatások *műfaji* meghatározásának a kérdése. A tárgyalt kötet a *szociográfiai tanulmányok* alcímet viseli. Nos, a *hogyan tovább* kérdésére vonatkozóan: véleményem szerint a partizánkodásról a reguláris hadműveletekre való áttérés követelménye magában foglalja a szociografikus megközelítési mód szociológiává való átalakítását is, a szociográfiáról a szociológiára való áttérést. Világszinten ez az áttérés már rég megtörtént. Sehoh a világon szociológusok már nem művelnek szociográfiát; a hazai szociológiai mozgalomban sem. Ez legkevésbé sem jelenti a szociográfia valóságfeltáró — múltbeli — érdemeinek megkérdőjelezését, lebecsülését. A szociográfia azonban *műfajilag* más, mint a szociológiai kutatás; igaz, hogy nem „tiszta”, hanem határműfaj, a szépirodalom, a publicisztika és a tudományosság határain helyezkedik el; leghatásosabban mindig írók, közírók művelték. A vita bevezetőjében olyan kitétel hallottam, hogy a szociográfia „mélyebben” érinti a köztudatot, mint a szaktudomány, s hogy a következő dolgozatok jobb, ha nem a szaktudomány „rigurózus” követelményei szerint készülnek. Szerintem az, amit a társadalomkutatás terén művelünk, igenis legyen rigurózus szaktudomány, mert a tudomány *szigorú* követelményeiről való lemondás egyenértékű a tudományosságról való lemondással. Könnyebb lemondani a tudományosság szigorú elveiről, mint megvalósítani őket. Jobb, ha magasra állítjuk a mércét, mint ha túl alacsonyra; erőfeszítés nélkül nem is érdemes ugrani. Azt elfogadom, hogy a nem tudományos igényű és jellegű munka *szélesebb körben* érinti a köztudatot, mint amaz; nyilvánvaló, hogy szépirodalmi és publicisztikai írásnak mindig több olvasója van és lesz, mint a természetszerűleg elvontabb, kevésbé olvasmányos tudományos munkának. De nem hiszem, hogy feltétlenül *mélyebben* is érintené a köztudatot. Valamely írásmű hatásfokának mélysége elsősorban nem annak műfajától, hanem minőségétől függ. Ha a szépirodalomtól itt most eltekintünk, úgy vélem: a szociológiának műfaji sajátosságainál, tudományosságánál fogva több esélye van a valóság mélységi dimenziója feltárására, mint a szociográfianak.

Felmerült az a követelmény, hogy az elkövetkező kötetek munkái ne legyenek leíró jellegűek, és statisztikai anyagukat ne csupán illusztrációként használják. Pontosan erről van szó: a szociográfia műfajilag, a kifejezés nyelvi jelentése szerint is, *leíró* jellegű. A szociológia pedig — mint tudomány — lényegi összefüggéseket feltáró, magyarázó jellegű kell hogy legyen. Ami a szociográfiában és a szociológiában közös, az a *tényekhez* való ragaszkodás. Csakhogy milyen tényekhez? A szociológia csupán a statisztikailag feldolgozott tényeket tekintí bizonyító erejűeknek. (Más kérdés, hogy csak a helyesen, tudományos módszerességgel gyűjtött és korrekt módon feldolgozott statisztikai tények bizonyító erejűek. Van téves és hamis statisztika is, de erről nem a statisztika tehet, hanem az, aki illetéktelenül vagy rosszhiszeműen használja.) A szociográfia, műfaji jellege szerint, főként egyedi eseteket tár fel; a mégoly tökéletesen megragadott egyedi eset relevanciája pedig igen szűk körre korlátozott.

A továbbiakban egy gyakorlati javaslatot tennék. Délelőtti köszöntőjében Gáll Ernő bejelentette, hogy a *Korunk* pályázatot kíván kiírni újabb valóságfeltáró tanulmányokra. Javaslatom az, hogy *tematikus* pályázatot, ne általánosat hirdessen a lap. Sokféle téma kínálkozik, például a család változó szerkezetei, funkciói, a városiasodás kérdései stb. stb. Ki kellene választani egyet-kettőt, és úgy kezdemé-

nyezni az akciót, hogy annak eredményeképp olyan munkák gyűljenek be, amelyek az élet különböző területeiről hozzák a maguk különböző, ám ugyanarra a kérdésre (vagy ugyanazokra a kérdésekre) vonatkozó valóságanyagát. Ezek azután összehasonlíthatók lennének, további feldolgozást, általánosítást tennének lehetővé. Az sem lenne rossz, ha a résztvevők hasonló módszerrel közelítenék meg — immár közös — tárgyukat, ha nem is azonos, de legalábbis hasonló munkaeszközöket használnának. Anélkül, hogy ez bárkinek az önálló gondolkodását sértene vagy önálló hozzájárulását kisebbitené, kétségtelenül emelné a közös akció határfokát. A valóság szociológiai megközelítésének — a szociográfiáitól jórészt eltérő — egyik ismerve éppen a kutatás kollektív jellege, a csoportmunka. Ilyen értelemben is meg kell haladni, szerintem, a partizánkodás szintjét. A *Korunk*, valamint a *Kriterion* ilyen irányú fellépése valamelyest pótolhatja a nagyobb méretű csoportmunka — egyébként elengedhetetlen — intézményes feltételeit.

Nagy Olga • A néprajz megérett a megújulásra

Csatlakozom azokhoz, akik azt vallják: egy fecske is csinál tavaszt. Az ünnepelt kötet kapcsán máris kiderült: alkalmat nyújt arra, hogy nagyobb összefüggésekben beszéljünk meg a hazai magyar tudományosság állapotát. E kerekasztal-megbeszélésnek egyik célkitűzése éppen az, hogy itt a meghívóban jelzett „néprajzi és szociológiai illetőségű fiatalok” eszmecserét folytassanak az idősebb kutatókkal, mindazokkal, akik a társadalomtudományban látják és remélik a megújulás forrását. Tehát az első szociográfiai kötet hozzásegíthet szemléletünk revíziójához is.

Úgy látom, a néprajz igenis megérett a felújításra, megújulásra. A Gusti-féle szociológiai iskola példászerűen törekedett az életbeli és tudományos teljesség igényét egyesítő falukutatásra. Milyen volt a monografikus iskola élelmezéssel kapcsolatos kérdőíve? Nemcsak a hagyományos ételreceptek szerepeltek benne, hanem a falu mai táplálkozási viszonyaira is rákérdezett, az étkezés rítusát éppúgy szem előtt tartotta, akárcsak az olyan, életmódra utaló szociális tényezőket, mint például az asszony szerepét az étkezésnél, hogy leül-e az asztalhoz vagy sem, a végére ül-e, vagy éppenséggel a tűzhely sarkánál állva figyeli a férfietkezőket.

Az *Erdélyi Fiatalok* falukutatói szintén a paraszti valóság teljes megismerésére törekedtek. Ezért meglepő, hogy éppen azok, akik magukat a népi valóság kutatóinak hiszik, szinte semmit sem látnak vagy nem láttatnak meg a parasztság igazi valóságából, jelenéből. Többnyire süketen és vakon megyünk el ama szociális tényezők mellett, amelyek többek között éppen a hagyományosság mikéntjét határozzák meg. Pedig hát a néprajz vizsgálódásai élő társadalmi közegben történnek. Véleményem szerint anakronizmus az, ha a néprajzos „régész”-nek tekinti magát, aki csupán az archaikumot, az ősi jegyeket kutatja.

Olyan önkorrektúra gondolok, amelynek következtében a néprajzi vizsgálódás a jövőben a *modern tudományosság* szintjére emelkedhetik. Ez pedig nem lehetséges a paraszti vagy ma már inkább: félpaszti-félvárosi társadalom teljes vizsgálata nélkül. Hogyan érthetnők meg másként a miérteket, a hagyományos rituális magatartásformákat, ha ennek hátterében nem vesszük észre a változó és alakuló életmódot, ha nem vizsgáljuk meg a mindezek mögött meghúzódó gazdasági és társadalmi tényezőket. Elsősorban a szociológiai szempont érvényesülésére gondolok. Eppen arra, amit a fiatalok szeretnének itt: megismerni a nálunk áttételesen még mindig döntő szerepet játszó hagyományos világképet (mentalitást), földeríteni a paraszti gondolkodás és tudatformák törvényeit.

Nem vitás: ezért van szükség *néprajzi szemléletünk* gyökeres megújulására, mely nem csupán a feldolgozás módját érintené, hanem elsősorban a gyűjtés módját és mikéntjét határozza meg. Az adatokat nem szakítja ki a maguk természetes összefüggéseiből, hanem kölcsönös meghatározottságaikat kutatja.

Mi választja el a kétféle kutatási szemléletet? Mi az új néprajzi szemlélet megkülönböztető jegye? Elsősorban a jelen felé forduló figyelem. Ez persze azt is feltételezi, hogy a népi kultúrát ne tekintsük „öröknek” és „adottnak”, hanem az évezredek során (ma is!) állandóan alakuló és változó jelenségek komplexumának. Le kell mondanunk arról az álromantikus szemléletről, miszerint a népi kultúra egy évezredes ősiség folytatása, a hagyományörzés letéteményese. Mint minden kulturális jelenség, a népi kultúra jelenségei is a hagyományos formák és funkciók konzerválása és az azoktól való elszakadás tendenciái közt fejlődnek. Ezért van szükség arra, hogy ne csak az ünnepi falut, ne csak az ünnepnapok rítusait kutassuk, hanem a hétköznapokat is, nemcsak azért, mert a naptári évnek több hétköznapja

van, mint ünnepe, hanem mert a kettő elválaszthatatlan egymástól. Szükség van az esztétikum mellett a paraszti élet esztétikumon kívüli jelenségeinek vizsgálatára is. Így aztán nem kallódhatnak el a teljes paraszti életbe beágyazott fontos értékek. Örömmel ujjongunk egy-egy babona vagy népdal száradikszori összegyűjtésének, miközben csupa „fehér foltoktól” tarkállik a paraszti hiedelem és tudásmód hatalmas kiterjedésű térképe. Jellemző, hogy a néprajz művelői helyett orvosok bizonygatják a népi gyógyászat ismeretének fontosságát, egy nyelvész és egy természettudós szövetkezett a nép botanikai tudásának fölgyűjtésére, pszichiáterek kutatják, hogy a népi gyógyítók és kenőemberek — e kései „sámánok” — gyógyító gyakorlatában melyek azok a pszichoterápiai mozzanatok, amelyeket az orvostudomány felhasználhat. A régi paraszttárszónyi csecsemőgondozásnak nemcsak babonás jegyei voltak (ezeket fel is gyűjtöttük!), de olyan „ösztönös” tapasztalatkinccs halmozódott fel, amely az anya és gyermek szoros fizikai és lelki kapcsolatán alapul, és amelyet ma a legmodernebb pszichológiai vizsgálatok is igazolnak.

En ezt az új néprajzi szemléletet *társadalomnéprajzi* szemléletnek nevezném, melyben egyaránt meg kellene merítkeznie mind a tárgyi, mind a szellemi néprajz kutatójának.

A Hóstát és a mezősegi Szovát fölmérésére vállalkozó fiatalok szemszögéből talán jobb lenne tehát társadalomnéprajzi, vagy a másik oldalról nézve etnopszociológiai szemléletről beszélni, mert ezzel mindkét oldalról a tudományos megújulás követelményét hangsúlyoznók: tudományközi együttműködés csak nagykorú tudományok között lehetséges. Csak egy ilyen típusú kölcsönösen önkritikai együttműködés nyomán lehetséges egészében és változásában megragadni ezt a valóság-nak nevezett egységet. Különböztet elítélodunk tőle, miközben azt hisszük, hogy az analízissel közelebb léptünk hozzá. A dialektika benne van a dolgok rendjében, dinamikus elmélettel fogunk nem eltávolodni, hanem közelebb kerülni hozzá.

Vofkori László • Hogyan törhetünk ki a szakszemléleti elszigeteltségből?

Öt további kérdést tennék hozzá az elhangzottakhoz.

1. Milyen szociológiát művelünk? Hagyományosat vagy rendszerszemléletűt? Ez a kérdés, gondolom, a néprajzban is felmerül. En földrajz szakképesítésű vagyok, és a településföldrajztól indultam a településszociológia irányába. Hogyan jut el ki-ki a maga területén a többtenyezős szemléletig?

2. Van-e közös nyelvünk? Van-e egységes terminológiánk? Legalább azoknak, akik ember és táj viszonyát vizsgálják, a falusi térség hozzám hasonló magányos kutatóinak. Városi vagy falusi magányunkban búvárkodunk, anyagot gyűjtünk, rendszerezünk, s talán meg is jelenik belőle valami. Hogyan törhetünk ki ebből a magányból, ebből a terminológiai-módszertani elszigeteltségből? Hogyan teremthetjük meg a csoportmunka előfeltételeit?

3. Leiró módszer. Miért akarjuk megtartóztatni magunkat tőle? Mert a legolvasmányosabb, a leginkább hozzáférhető forma? Mert valamennyi kutatási elvet, a történetit és az aktuálisat is magába foglalja? Miért ne lehetne a leírás a mozgásfolyamatok leírása? Miért ne lehetne egyben oknyomozás is? Miért ne lehetne az előbb említett tudományos kritériumoknak megfelelő szakleírás? Orbán Balázs-i szemléletű meghaladása...

4. Nem illene-e a falufejlesztés kérdésében a falu emberét is konzultálni? Egy jó kérdőívről nem lehetne-e a helyi értelmiségieket hasznos falumonográfiák megírásához hozzásegíteni?

5. Van-e jövője a falunak? Szerintem vannak olyan mutatók, melyek alapján egy falu fejlődési tendenciája meghatározható. Azonkívül, hogy összeszámoljuk a kereszthebe tett deszkákkal berekesztett ablakokat a 110 fős lakosságú Sándortelkén... Hogyan lehetne egységesíteni és összehasonlíthatóvá tenni ezeket a mutatókat? Sok a statisztika az elemzett kötet dolgozataiban? Annak, akinek másfél évet kell várnia, amíg hozzájuthat a legalapvetőbb adatokhoz, inkább kevés. Az egyedi esettel nincs mihez kezdenünk. Csak mérve tudunk következtetni. Szerintem a minőséget is mérni kellene. Ez nemcsak a magas matematikán, hanem a szempontok és mutatók integrálásán is múlik. A szaktudományi szempontok szemléleti egységesítésén. En a rendszerelméletben, kommunikációelméletben, társadalom- és etnopszociológiában, praxiológiában keresem ezt a közös nyelvet.

Könczei Ádám • Nem derül ki, van-e etnikai sajátosság a kalotaszegi egyházban

A nagy szociográfiai nemzedék örökségét vállalva néhány szó erejéig vitakozni szeretnék azzal a demográfusi szemlélettel, mely egy vidék (pl. Kalotaszeg) viszonylatában számol ugyan a születéskorlátozásból adódó életszínvonalbeli következményekkel, de nem tér ki az okokra, nem ad meggyőző magyarázatot az egyház és a vele járó elöregedés jelenségére. Tökéletesen indokoltnak tűnhet a lélekszám két világháború közötti csökkenését egy adott vidéken és faluban anyagi okokkal, a gazdasági tényezőkkel magyarázni, de ez a magyarzó elv csődöt mond, ha az életszínvonal szövetkezetesítés utáni gyors növekedéséhez mérjük a lényegében változatlan demográfiai magatartást. Pálcát lehet törni e „tudati csökevény” fölött, mely „görcsösen ragaszkodik a régihez”, s nem akar lépést tartani sem az „anyagi lét fejlődésével”, sem az „országos feladatokhoz mért demográfiai célkitűzésekkel”, ez azonban csak megkerülése egy mentalitásbeli igazságnak, mely a *Változó valóság* bevezetőjében idézett Szabédi Lászlóval szólva: „van, ha kedves is nekünk, s van, ha nem szeretjük is.” A szigorú, módszeres valóságfeltárás hagyományos igénye megkövetelné, hogy feltárjuk a kalotaszegi egyház és „igazságát”, a demográfiai magatartásban megnyilvánuló tudati állandókat, etnikai sajátosságokat.

Várhegyi István • Sajátos értékeink sorsfordulóját éljük

Lehet, hogy ez szakmai deformáció, de nem tudok ellentálni a kísértésnek, hogy pillanatfelvételt készítsék a teremről. A jelenlévők, úgy látom, három szinten tagolódnak itt: irodalmárok, publicisták és a tudomány képviselői. Ha átlót húzunk a terem egyik sarkából a másikba: Beke György, Balogh Edgár és Gáll Ernő képezik ezt a „sajátos diagonált”. Változó valóságunkat ugyanis ezen a három szinten közelíthetjük meg. A „hídő” szerepet játszó publicisztikát most zárójelbe téve egyfelől itt van a tudományos igényű szociológia, mely megalapozott kijelentéseket tehet a romániai magyar valóságról, másfelől az irodalmi riport, mely bár sokkal több eredményt mutathat fel a változó valóság köztudati szintű megismertetésében, a tényszerű feltárás tekintetében, azt hiszem, elmarad a szociológiától. Nem irodalmi eszközei miatt, hanem a szemlélete miatt. Mert a napi zsurnalisztika igényeihez kell alkalmazkodnia.

A *Változó valóság* című kötet most eldönthetné azt a vitát, hogy hol a súlypontja a romániai magyar művelődésnek. El is döntené, ha a szellemi élet „oldott kéréje” nem lenne sajátos viszonyaink között reális szociológiai kategória. Van bőven aratnivaló, de sajnos, kevés az arató: kevés a tudományos munkás. Az elmúlt három évtized romániai magyar szellemisége — ezzel szembe kell néznünk — az irodalom és a művészet sajátos végterméke. Tudományos képesítésű és érdeklődésű értelmiségünk akarva-akaratlanul átvett valamit a szociológiai megrendelésekből, de a romániai magyarság társadalmi valóságának feltárásában továbbra is különféle kincstári logikák és „közügyiségek” adófizetője. Népszerűbb, kifizetődőbb és fejfájásmentesebb a filozófiai esszé berkeiből néha kitekinteni a változó valóság irányába. Ezt kétségtelenül kifejezi az a tény, hogy harminc év alatt (a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem megalakulásától kezdve) nem tudott kitermelődni, kiformalódní egy közösségi szellemtől áthatott szociológusnemzedék vagy legalább egy kis kutatócsoport. Ezért ma legfeljebb a hiányfeltár összeállítására vállalkozhatunk.

Funkciótlan volna most „azon lovagolni”, miért kellett közel egy emberöltőnek eltelnie ahhoz, hogy egy ilyen típusú kötet első ízben napvilágot lásson. Csak emlékeztetnék arra: ezelőtt éppen két esztendővel ünnepeltük a romániai szociológiai oktatás újraindításának tizedik évfordulóját. Ez egybeesik az intézményes román szociológiai kutatás újrakezdésének vagy újrafelkészítésének 12. évfordulójával. Az általános szociológiai fejlődéshez viszonyítva nekünk közel két évtizedes lemaradást kellett behoznunk. Éppen csak hogy elindulhattunk sarat taposni Venczel Józseffel, aki újra felvette az elejtett szálát, hogy számunkra a tapasztalatok folytonosságát közvetítse, s máris elragadtak a tennivalók. Nemcsak változó népünket, változó tudatunkat is illene egyszer „görcsö” alá vonnunk.

Jogos a kérdés, hogy van-e korszerű szociológiai szemléletünk. Van-e konkrét szociológiai kutatásainknak korszerű elmélete és módszertana? Az elméleti alap-

zás hiányosságaira máris rátapinthatunk egy kérdéssel: *mi a szórvány?* Ha ezt a fogalmat most működtetni akarjuk, kiderül, hogy teljesen inoperáns. Egy mezősi falu képzett kelti, s ebből a szemléletből teljesen kimarad a nagy ipari központok etnikai szóródása. Azt mondom, hogy *táplálkozás*. Mindenki a hagyományos falusi táplálkozási szokásokra gondol. A legutolsó *Népismereti dolgozatokban* van egy tanulmány a magyarói disznóölésről. Csak éppen arról feledekezünk meg, mekkora megkötöttséget jelent a gép mellett dolgozó, tegnap még falusi, ma már városi munkásnak a hagyományos „szalonnás-zsíros” táplálkozás. Nem a koleszterinszint-ről van szó, hanem arról, hogy valaki a komplex gép melletti intellektuális jellegű erőfelfejtéshez úgy táplálkozik, mintha erdőtől vagy kaszálni menne. Hogyan hat ez ki a munkatermelékenységre? Az ilyen jellegű kérdések vizsgálatában van tényleges dialóguslehetőség a néprajz és a szociológia között. Pontosan itt jelentkezik az a szociológiai kihívás, amelyről az imént Nagy Olga beszélt.

Tájegységeket kell kutatnunk, mondja Vofkori László. Én inkább arra a másik megközelítési módra tenném a hangsúlyt, amit problémacentrikusnak nevezünk. Melyek az ún. *nagy problémák* az itt élő magyarság társadalmi valóságában? Szó volt itt a társadalmi átrétegződésről és beilleszkedésről. Külön téma lehetne az akkulturáció, és ismét külön téma az urbanizálódás. Ez utóbbi, megjegyzem, szintén inoperáns fogalom. Miért? Mert a mi *nagy problémánk* szerintem az, hogy Délkelet-Európa — már elnézést kérek jelenlévő volt professzoromtól, Ion Aluaş-tól — tulajdonképpen egy kicsit falu.

Dániában, ha egy község megfelelő infrastruktúrával rendelkezik, várossá nyilvánítható. Koreában ugyanezt a lakosság számához kötik, egy városnak legkevesebb 50 000 lakossal kell rendelkeznie. Maros megyében 1990-re a tervek szerint kb. 700 000 lakosból 30 000-nek kell falun maradnia (nem a kapa mellett, hanem a gépesített mezőgazdaságban). 30 000 paraszt? Nem, ez már magas szakképesítésű, polikvalifikált mezőgazdasági munkás, aki többfajta gépen fog dolgozni. Faluról vagy városról beszélhetünk-e ebben az esetben? Ha így tesszük fel a kérdést, ebben a mi hagyományos, duális oppozíciókra építő társaságunk a ludas. Város és falu — ez ugyanannak a folyamatnak a két oldala. Egy korszerűsödő, iparosodó társadalom életformaváltásának két pólusáról van szó. Urbanizálódás? A másik oldalról nézve: *ruralizáció*. Nemcsak falvaink városiasodnak, nagyvárosaink is falusiasodnak.

Fogjuk fel dialektikusan: a falu városiasodása is járhat negatív következményekkel (megbomlik a természetes környezet egyensúlya), és a városok falusiasodása is pozitívakkal (a falu magával hozza és beépíti szerves közösségi értékeit a városi struktúrákba). Ez utóbbi azért lehetséges, mert a város elvesztette szerves integráló képességét. Túl hirtelen zúdult rá ez a hatalmas falusi tömeg. Nincs felkészülve ekkora nagyságrendű asszimilációra. A népünk sajátosságait hordozó, nemzetiségünk gerincét alkotó falusi nép „metamorfózisa” — parasztságunk „eltűnése” és városba özőnlése — ez a mi mai sorskérdésünk a nagy szociográfiai mércejével mérve. Nem az a kérdés, hogy milyen erők hozzák mozgásba ezt a százezres tömeget (persze ezt sem választoltuk meg elfogadhatóan), hanem hogy a tájhoz, a földhöz való kötődést mi helyettesíti. Mi az a közösségi megtartó erő, amely mégis egybefogja a városokban szétszóródott, diaszpórában élő etnikumot. Ez a mi mai létkérdésünk. Mi tart össze: a magunkkal hozott archaikus formák, a hagyományos rokonsági kötelékek? A nagy lakótelepek arctalan szomszédsági viszonyaiba beköltözött hagyományos falu? Az ipari üzemek egy részében a szakképesítést, a felvételt, a juttatásokat és az előléptetéseket rendszerét oly „irraciónisan” átszövő sógorsági-komatsági viszonyok. Kezdve a mestertől a csoportvezetőtől át fel egészen a mérnökhöz...

Vagy valami ezen túl is, amit mi itt *sajátosságnak* nevezünk? Egyéni és közösségi önünket megtartó értékek megőrzéséről és továbbfejlesztéséről van szó. A hagyományok, a kultúra, az anyanyelv, egész kollektív szellemiségünk sorsfordulóját éljük. Mivé alakulunk e parancsként ránkzúduló történelmi szükségességben, fellelhető-e önidentitásunk az iparosítás és urbanizálódás nagy kohójában — itt kell keresnünk a munkahelyi és városi integrálódás „nemzetiségi szempontból sajátos” problémáját. Hogy társadalomalkotó vagy közösségalkotó „elem” vagyunk-e? Ezt a kérdést a ma ünnepelt kötet egyik tanulmánya sem közelítette meg.

Szó volt itt az egyke kérdéséről. Én nem általánosítanám ennyire a jelenséget. Ami érvényes Kalotaszegen, nem érvényes Székelyföldön vagy a Marosmentén. A magyar etnikum népesedési mutatói statisztikai átlagban kissé elmaradnak ugyan az országos átlagtól, de ez a statisztikai megközelítés jó néhány buktatót rejt magában. Az átlag hamisít, egy kis statisztikai hókuszpókusszal sok minden elrejtődhet. Ez az a kérdés, amelynek a tisztázása komplex megközelítési módot igényelne. Itt kellene megvalósítani a táj és ember egységes szemléletét, hiszen olyan sajátos

bio-szocio-antropológiai jegyekkel rendelkező népcsoport kollektív mentalitásával állunk itt szemben, melynek egysíkú, statisztikai megközelítése semmi esetre sem lehet mérvadó. Lehetnek a számsorok beszédesekek, de Kalotaszeg demográfiai magatartása minőségi kérdés, az „egykezű” népcsoport társadalmi tudatának a kérdése. Sok minden kvantifikálható, ez sajnos nem. Még nem. Roth Endre, úgy látom, túlzott reményeket fűz a statisztikai módszer szociológiai alkalmazásához. En itt inkább a néprajzi szempontot részesíteném előnyben. Le kell mondanunk az egyértelmű uniformizálódás „tudományos babonájáról”. Vannak a falunak megőrzésre méltó értékei, szemléleti, közösségi, erkölcsi normái, melyek a néprajz feltáró munkája nyomán okosan hasznosíthatók, hogy úgy mondjam, „dialektikusan konzerválhatók”.

Az intézményes keretekről: nem szeretnék valamely gittegyelt felelős gitt-rágója lenni. A szociológia — kritikai tudomány. Mégis elsősorban a döntési tényezők számára végez tényfeltáró munkát és javasol megoldásokat. Eredményeinek hasznosíthatóknak kell lenniük. Nemcsak a döntésekben kell megállniuk a helyüket, hanem a szociológia nemzetközi tudományos fórumain is. *Ebben* nem lehet partizánkodni. A tudományos kutatásnak megvan a maga szigorú erkölce és a maga szigorú módszertana. A tudományos dolgotatért minden szinten felelni kell.

Kutatásunk tárgyának módszeres elhatárolása, illetve meghatározása nélkül csak a levegőben mozognak. Lehet enélkül amatőrösködni, népieskedni, ilyen vagy olyan szociográfiát csinálni, de reális értékű tudományos munkát — azt nem. Ilyen értelemben nincs még nemzetiség-szociológiánk. De lehet. Egy lehetséges nemzetiség-szociológia tudományos megalapozása érdekében mondtam el mindezt.

Elvégzendő feladatainkkal addig is együtt kell élnünk. Meg kell birkóznunk nem csupán a változó világgal, a változó néppel, hanem a változó tudattal is. Eszközaink szűkösek, nem engedhetjük meg magunknak azt a luxust, hogy egyetlen szempont vagy egyetlen komolyan képzett értelmiségi is kimaradjon ebből a feladatvállalásból. Nem libasorban, hanem széles tudományos frontot alkotva kell előrelépni. A tudományok széles frontján kell kibontakoznia ennek a valóság-feltáró szellemi programnak.

Fábián Ernő • Az etnicitás mibenvalóságát kell kutatnunk

A *Változó valóság* című kötet írásainak vitája alkalom arra is, hogy a szociológiai kutatások elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozzunk. A feladatok tisztázása nélkül e jó kezdeményezés folytatása nem lehet eredményes. Valóságunk megismerése rendszeresebb és lényegretörőbb kutatásokat követel.

Mikor azt mondom, szociográfia, a *Puszták népe*, a *Viharsarok* vagy a *Néma forradalom* jut eszembe. A népi íróknak azok az alkotásai, amelyek művészi eszközökkel tárták fel a kor valóságát. A *Változó valóság* tanulmányai nem szociográfiák, hanem *szociológiai szakdolgozatok*. A szociográfia nem a valóság valamely szeletének megjelenítésére törekszik, hanem a társadalmi folyamat vagy helyzet teljességére, az összefüggések többoldalú ábrázolására, s így a részjelenségek etiológiai magyarázatai lehetnek a mozgásfolyamatok mechanizmusának. A szociográfia semmiképpen sem téveszthető össze az empirikus kutatások alapján készített szak-tanulmányokkal. A kötet írásai közül egyedül Vasas Samu írása — *Egyre gazdagabban, egyre kevesebben* — nevezhető szociográfiának. Jó volna, ha a kiadók közül — Kriterion, Dacia — valamelyik vállalkozna a szociográfiáirás támogatására, sorozatot indítana mondjuk *Valóságunk felfedezése* címmel. Így a szociográfia és az empirikus szociológiai vizsgálódások egymást kiegészítenék, a két megközelítési mód egymást „ellenpontosná”, a művészi kifejezés ellensúlyozná a statisztikai számok „misztikájából” eredő merevséget.

Rilke aforizmája jut eszembe: „Rettenetes, hogy a tényektől sosem tudjuk meg a valóságot.”

Aradi József vitaindítójában említést tett az elméleti kutatások fontosságáról. Empirikus kutatásokkal gyűjtött tényanyag nélkül nem képzelhető el semmiféle társadalomelmélet, a tények azonban ne rejtsek el előlünk a valóságot. A tények csak az elmélet fényénél érthetők meg.

A nemzetiségi tárgykörben megjelenő könyvek, tanulmányok nagy része jogi vagy politikai értelemben foglalkozik a nemzetiségi kérdéssel. Gondoljunk Rehák László, Jurij Zvara, Kóvágo László könyveire. Az általam ismert nyugati kutatások közül E. K. Francis jutott talán legközelebb ahhoz, amit a tények elméleti értelmezésével tenni lehet. A mi körülményeink között a nélkülözhetetlen elméleti

alapot Gáll Ernő szintézisei jelentik, melyek irányt mutatnak, további kutatásokra ösztönöznek. Nem véletlen, hogy a *Korunk* kezdeményezte az empirikus kutatásokat.

Elméleti kutatások nélkül nem alkothatjuk meg *nemzetiségi létünk modelljét*. De a lehetséges modell nem szabad pragmatikus módon felfogni, mint a megértés ad hoc eszközét, és nem változtathatjuk skolasztikus vállalkozássá sem, tagadva a szignifikáns empirikus értelmezést. Olyan modellre gondolok, amely empirikusan is ellenőrizhető: ki kell hogy fejezze a létezését, a múlttal összefüggésben, az alternatívák közötti tudatos választások lehetőségével egyetemben. A historizmusnak is csak így van, mert így lehet értelme.

A kötet tanulmányai közül részletesebben kettőről szeretnék szólni. Keszi-Harmath Sándor kitűnő tanulmányában (*Népesedési kérdések Kalotaszegen*) foglalkozik az egyikével is, azokkal a gazdasági tényezőkkel, amelyek akadályai voltak a nagyobb népszaporulatnak. Sajnos, az egyikét nem elemzi nemzetiségi csoportonként, így az azonos tájegyiségben belül az összehasonlításra nincs módunk. Másrészt az egyikét, akárcsak az öngyilkosságot, nem lehet megérteni csupán a gazdasági tényezők elemzéséből, hiszen az okok közérzetiek is, s komplex kutatást igényelnek. Ezért van jelentősége az összehasonlítási alap megteremtésének is.

Várhegyi István tanulmányának — *A könyv és az olvasás helye a Maros megyei falu szellemi életében* — némely megállapítása vitatható. Konklúzióként ezeket írja: „A gyűjtés, a vagyonszerzés, a hosszútávú élettervek megvalósítása [...] már nem jellemző a mai fiatal falusi nemzedékre. A mai falusi fiatalság, mely csak kényszerűségből, *ideiglenesen lakik még falun*, homlokegyenest ellenkező kulturális magatartást képvisel, mint az öregek. [...] Életformája: a nyolc órát ledolgozni; a szabad időt városban szórakozással eltölteni; hazamenni aludni és esetleg pihenni.“ Először is: a gyűjtés és a vagyonszerzés, ahogy azt az öregek egykor gyakorolták, a szocialista viszonyok között lehetetlen. A következtetés megalapozatlanságát abban látom, hogy a szerző a könyvre és az olvasásra vonatkozó tényanyag alapján a fiataloknál „alapvetően más értékrendszert“ és „homlokegyenest ellenkező“ kulturális magatartást vél felfedezni. A szerző adataiból és annak rendszerezéséből ilyen egyértelmű konklúziót levonni nem lehet.

A kultúrában, az egyén és a közösség kultúrájában a világkép meglehetősen stabil és konzervatív, nagy fontosságuk van az elődöktől átvett mintáknak. Ezért a magatartás, az egyén attitűdje, a lényegi problémákban elsősorban a világlátás oldaláról közelíthető meg. A kulturáltságot nem lehet azonosítani a megnezett tévé-műsorokkal, az elolvasott könyvek mennyiségével, az iskolázottság fokának felsorolásával.

Ilyefalva, ahol én kultúrszociológiai vizsgálatokat végeztem, a város közelsége ellenére is többé-kevésbé összeforrt felelősségtudattal őrzi szokásait, nyelvét, értékeit. Kollektív önérzete a „mi“ és „azok“ megkülönböztetésben is kifejezésre jut. A legnagyobb becsülete a barátság, nyíltság, a családról való gondoskodásnak, a jószomszédi viszonyoknak van. Elítélik az elzárkózást, könyöklést, a gögösöket, viszályokat szítókat. A hitnek sokkal inkább etnikai jelentősége van, mint metafizikai. A fiatalok kételkednek a túlvilág lehetőségében, a bibliai történetek valóságosságában, de nagyjából elfogadják a történetek erkölcsi jelentését, amiből a mai ember is tanulhat. A ceremóniális szokásokat — házasságkötés, keresztlelő, temetés — mindannyian betartják. Tovább élnek a régi beszédfordulatok, s a népi mondások több tucatnyi változatát hallhatjuk — „Holnap is lesz valahogy“, „Ne szólj szám, nem fáj fejem“, „A szél ellen nem lehet...“ —, melyek valamilyen helyzetben való viselkedéshez nyújtanak eligazodást.

Miért hoztam fel ezt a példát? Jobb, ha a kutató a saját témáján belül marad. Főképpen azért, mert a nemzetiségi kutatást valamilyen formában a sajátost szubsztanciálisan kifejező s a magatartást meghatározó világlátás felé kellene terelni.

Gáll Ernő előadásában és Aradi József vitaindítójában többször is szóba került az *etnicitás* problémája. Az etnicitás, egyszerűsítő fogalmazásban, a nemzetiségre jellemző entitások olyan rendszere, amely meghatározza az egyén és közösség magatartását. Ezért mondhatjuk, hogy a nemzetiség önálló érték- és attitűd-rendszerű közösség. Ha a nemzetiségkutatásban lényeges eredményeket akarunk elérni, az etnicitás mibenvalóságát kell kutatnunk. S e vonatkozásban különös jelentősége van az empirikus értékszociológiai kutatásoknak. Elég, ha arra hivatkozom, hogy a modern ipari társadalomban az életmód tevékenységszerkezete, a munkakörülmények és a tudományos ismeretek nagyjából azonosak a különböző nemzetiségű dolgozóknál. Ugyanabban a háztömbben lakó magyar, román, német, szerb dolgozók nem létkörülményeikben különböznek egymástól, hanem etnicitásuk jegyeiben.

Ha tovább akarunk haladni a — jól kezdett — úton, fel kell ismernünk az etnicitás jelentőségét, és meg kell szerveznünk a rá vonatkozó szociológiai kutatásokat. Mindez valamilyen intézmény nélküli intézményesítést követel. Olyan több

évre tervezett munkát, amely körülhatárolt témák szerint szervezné a fölmérést. Minden évben egy könyv kerülhetne az olvasó kezébe. Egy évtized alatt egész empirikus ismerettár készülne el, s így — az elmélet fényénél — lehetővé válna valóságunk teljesebb megértése. A szervezői feladatot én a kiadóra osztanám, jól kiválasztva a munkatársi és szerkesztői együttest.

Beke György • „Szociográfiának“ elmege akkor is, ha szociológiának nem felel meg?

Egy könyvről vitázunk, de a társadalmi önismeret lehetőségei foglalkoztatnak. Évtizedes kiesekeket pótolni, e pótlást elkezdeni is — tisztelettel érdemlő vállalkozás.

Megmutatkozik e kérdés a két műfaji besorolásánál is. A szociográfia — így „jelzi“ a szerkesztő a tanulmányokat — valamikor csakugyan „a szociológia társadalomstatistikai irányzatú segédtudományaként fejlődött ki“. A szociológia módszertanának tökéletesedésével a tudományos jellegű szociográfia megszűnt külön műfaj lenni, beleolvadt az empirikus szociológiába. Ezzel szemben a két háború között teljesen önállósult az irodalmi szociográfia, amely írói módszerekkel közelíti meg a társadalmi valóságot, de a szubjektív tapasztalatok bemutatása és a tanulságok megszüvegezése rendjén társadalomtudományi kutatómódszerekkel is élhet. Igaza van Fábíán Ernőnek: az itt szociográfiai tanulmányként fogalmazott írások nem a szociográfia, hanem a társadalomtan, a szociológia körébe tartoznak. A két műfajt immár tájainkon is ideje elválasztanunk. Eppen azért, hogy mind a kettő öntörvényei szerint fejlődhessék.

Igaz, Erdélyben a két háború között elsősorban az irodalmi szociográfia virágzott (Bözödi György: *Székely bánja*, Nagy István: *Külváros, a Boldog utcán túl*). Kétségtelenül érzik rajtuk a falukutató szociográfiai művek jótékony hatása. A romániai magyar irodalom új korszakában is, a szociológiát jóval megelőzve, az irodalmi szociográfia ébredt életre. A *Változó valóság* lapjain most az objektív társadalomtan, a szociológia első igényes kísérletei jelentkeznek. Eppen ezért a műfajt gátolja öntörvényű fejlődésében, ha másként nevezzük, mint ami. Még fontosabb a pontos fogalmazás egy rigurózusan tudományos kifejezési forma esetében. Egytértek hát Roth Endrével, hogy ami tudomány, azt a tudomány szigorú törvényei szerint kell mérni, és (tegyem hozzá) nevezni is.

Vajon nem a tudományos társadalomkép hiányait takarja-e a „szociográfia“ jelölés? Csakhogy: ami e kötetben erény, az valóban a szociológia ereje. Ami viszont gyengeség, az a szociográfia mércéje szerint is az lenne: jelesen a konfliktusok szemérmes tudomásul nem vétele, a nemzetiségi létérzékelés iránt mutatott közömbösség vagy bátortalanság. Legfennebb az írói szociográfia szerzője védekezhetne azzal, hogy ő csak ennyit látott meg a valóságból, a rigurózus társadalomkutató, a tudományos szociológia művelője azonban szakmája törvényeit sérti meg, munkája érvényét semmisíti meg a csonka dokumentálódással vagy az élet konfliktusainak könnyed megkerülésével. Noha egészen kettévált már az írói szociográfia és a tudományos szociológia, lám, maradtak azért rokon vonásaik. Úgyhogy nem érthetők egyet Imreh István véleményével, hogy azért írta — szerkesztőként — e kötet címdalára a „szociográfia“ jelzést, mivel a dolgozatok többsége nem eléggé szociológia, vagyis nem eléggé tudomány... Tehát „szociográfiának“ akkor is elmege, ha szociológiának nem felel meg? Ha a műfajok nagy épületében, hol azok érték és rang szerint helyezkednek el a különböző emeleteken, a *Puszták népe*, a *Székely bánja* vagy a *Gyepsor* valamiféle alagsor vagy földszint, amelynek emeletén — fölöttük — a *Változó valóság* dolgozatai az albérlők, vagy egyáltalán a szociológia a főbérlő, akkor én inkább megtakarítom magamnak a lépcsómászás fáradságát, és beköltözöm a földszintre vagy az alagsorba...

Még egy szót a statisztikáról: a krasznai könyvtárban felfigyeltem arra, hogy a megyében itt olvasnak a legtöbb társadalmi-politikai könyvet. A könyvtárosnőn kívül másoktól is érdeklődtem... Ekképpen szerezhettem tudomást a téka kezelőjének „buzgalmáról“, amellyel minden szépirodalmi könyvet kérő olvasó nyilván tartó lapjára egy-egy társadalmi-politikai munkát is bejegyzett. Vajon nem ilyen sanda buzgalomból táplálkozik-e e szociográfiai adatainak egy része is? Ezért tartom hitelesebbnek — lehet, hogy elfogultság tölem — a szubjektív írói ítéletet a valóságirodalomban is, mint a statisztikák végtelen számoszlopait, amelyek hivalkodón hitelesnek mutatják magukat, pedig tudjuk, hogy éppen velük, a számokkal lehet legkönnyebben manipulálni.

Balogh Edgár • Népszolgálatra való előkészület nemzedéki műfaja

Egy szociográfiai nemzedék keletkezését ötven év távlatából fölelevenítve nyilvánvalóvá válik, hogy az egykori falukutatók, akár a csehszlovákiai *Sarlót*, akár az *Erdélyi Fialákat*, akár a magyarországi falukutató mozgalmakat veszem alapul, nem szociológusoknak készültek. Sőt intézményesített tudományos munkára sem gondoltak, hiszen az empirikus szociológiai kutatásoknak megvoltak ezekben az országokban a hivatalos intézményeik. E falukutató mozgalmakat inkább az jellemezte, hogy a hivatalosságtól függetlenül, sokszor éppen a hivatalossággal szemben a maguk erejére hagyakozva keresték meg, küzdötték ki a legrövidebb utat a valósághoz. A modern valóság szemléletnek ez a generációs jellegű birtokbavétele persze elképzelhetetlen lett volna kérdőívek, statisztikai módszerek, az angol agrársettlemet mozgalom tudományos apparátusa nélkül. Ezek az eszközök valóban nem többek eszközöknél: a népi és társadalmi elkötelezettség kialakításának eszközei voltak. E nemzedékek nem minden tagja vált szociográfussá, de a falukutató szemináriumokban vagy a mozgalmi publicisztikában a mérnöktől a tanítótig s az orvostól a lelkészig minden fiatal felkészülhetett a népszolgálati feladatvállalásra. Várhegyi István „átlója” mentén haladva ezért nem volna szabad összemosnunk az egyetemi, hivatalos, akadémikus eszközökkel üzött tudományos kutatást a legfiatalabb nemzedék közírói vagy irodalmi áttétellel jelentkező szociográfiai érdeklődésével. A szociográfiai érdeklődésnek bátorításra és szaksegítségre van szüksége. A vitában felmerült kérdések arra intenek, hogy a változó valóság túlhaladta a régi szociográfiát. Az új nemzedéknek magának kell újra felfedeznie a valóságot.

Gazda József • A népelet — közösségi modell

A falu közösségi értékeinek megőrzését én összekapcsolnám a szociográfia „harmadik útjával”. Lehetségesnek tartom, hogy hiteles, megélt élet- és élményanyagot rögzítsünk magnetofonszalagra, s azt talált tárgyként, nyers vagy viszonylag nyers formában közöljük. Miért látom én ezt fontosnak? Mert nem hihetünk abban, hogy bizonyos szokásokat, bizonyos életfelfogásban és magatartásban megmutatkozó hagyományokat bármilyen szépek, felemelőek, megőrzésre, követésre érdemesek legyenek is, ki lehetne ragadni a maguk közösségi közegéből, s változtatlanul át lehetne plántálni a városi létformába. Ami tegnap még igaz és természetes volt, az ma már talajvesztettnek, meghaladottnak, következképp hamisnak tűnhet. A fonók vagy a táncházak hagyományát, ahol annak idején a fiatalok ismerkedtek, élték a falu zárt, közösségi életrendjét, a mai kétlaki világban aligha lehet a régi formában folytatni. A közös munka s a vele egybekötött szórakozás egysége felbomlott. A formát meghaladta az idő. A formát igen, de nem az eredeti közösségi modellt. A városi táncházmozgalom sikere ezt mindennél jobban bizonyítja.

További modellálható hagyományok: valakinek leég a csürje, benne az egész évi termés. Az oltás munkájában részt vesz az egész falu. A közösségi erdőből a falu előljárósága fát utal ki — ingyen — a csűr újjáépítésére. A fát közösségi munkával, kalákában kivágják, hazahordják, megfaragják. „Aki csak bírt jönni, jött mindenki.” Másnap mindenki lehangy a tűzkárosultnak néhány kévét a behordott gabonából és szénafüből. Összegyűl annyi, mint az elégett volt. Ez a húszas években történt Kóboron. A megtartó közösség védőszárnyai alá vette az egyént, gondját átvállalta, közös gondná tette. A károsultnak kérnie sem kellett, a falu rajta tartotta a szemét.

Ha úgy kívánta a helyzet, a szomszéd faluból is segítségül jöttek. A múlt század végi szilágysámsóni tűzvészben elégett majdnem az egész falu. Másnap hosszú sorokban jöttek az asszonyok a világ mind a négy égtája felől, átalvetőjükben kenyérrrel, főtt étellel.

Más modell: egy családban meghal valaki. Pillanatok alatt megjelennek a szomszédok: egyik elmegy a sírásókkal beszélni, a másik a pappal. Az asszonyok — mintha a földből bukkannának föl — hatalmukba veszik a konyhát. Takarítanak, főznek, mosogatnak, hogy a halottas ház tagjainak legyen idejük a maguk gondjára, fájdalmára. Még arra is van ideje a láthatatlan gépezetnek — a hagyó-

mánynak —, hogy a nem helybeli családtagot figyelmeztesse, a koporsó után legelől az unokának kell menni, majd tovább milyen legyen a sorrend. A következtetéseket levonhatja bárki.

Kalákamodell: az olyan munkában, amelyhez több kéz kell, a közösség tagjai elmennek egymáshoz, majd visszasegitik egymást. A szerves szolidaritás, a jelképes ajándékcserre modellje ez, a jelentéssel felruházott munkáé.

Megannyi meggondolkoztató hagyomány. Tudnunk kellene róluk. Sem egy gyár munkásai, sem egy tömbház lakói nem alkothatnak faluközösséget. Mi legyen hát velük?

A népeletkutatásnak ilyen körülmények között élő és elevenen ható tudománynak kell lennie. A múltvizsgálat és a jövő felé tekintés tudománya egyszerre. Különbséget tennék értékek és értékek között. Egyéni értékeket és azok tárgyi megvalósulását kutathatunk akár a legrigorózusabb tudományos módszerekkel is. A közösség által kitermelt értékeket, magát a közösséget nem lehet hűvös kívülálló módjára vizsgálni, nem lehet kiemelni az értéktermelés élő közegéből. Megpróbálhatom modellálni, de ebben a modellben én, az ember is benne vagyok.

Szó került a partizánokról. Találva érzem magam. Mindnyájan találva érezhetjük magunkat. Szociológiai kutatásokat, szervezett keretek híján, nálunk csak megszállott partizánok végeznek. A társadalom nem kaláka: a befektetett munkát senki sem viszonozza, a közlés honoráriumából még a kiszállás költségei sem térülnek meg. Ki vállalkozik erre? Csak aki hajlandó partizánkodni. Ne tápláljunk illúziókat!

Javaslatom: addig is, amíg a tudomány szórványvidékén kell élnünk, amíg nincsen szervezett rohamcsapat, tegyünk bár egy lépést a „partizánok“ vagy leendő „hivatásos katonák“ szakmai felkészítésének irányába. Például a kiadó adja ki a szociológiai kutatás ábécéjét, szakemberek fogadjanak el minden vidéki meghívást, tartsanak előadásokat a tanulni vágyó embereknek.

Rostás Zoltán • Csak az van, aminek múltja van?

Van a *Változó valóság* kötetben egy mondat, amire lehetetlen nem felfigyelni. Idézem: „Az értelmiségiek mint szakemberek többnyire kapták a lakást, míg a munkások, falusi származásúak inkább megvásárolták.“ (99.) Kérdezem Gazda Józseftől, hogyan működne ez az általa bemutatott csodálatos modell abban a lakónegyedben, ahol egyesek kapják, mások veszik a lakást. Mi következik ebből? Számolnunk kell a nemzetiségen belüli érdekkonfliktusokkal. Ez tény.

A valóság szigorú és könyörtelen megismerésének követelménye a szociológia önismeretére is vonatkozik. Lássuk be, hogy a „kalákában végzett“ szociológia a dilettantizmusnak, a jószándékkal lepezett hozzá nem értésnek is a melegágya. Ezért öncsalás ezt partizánkodásnak nevezni. Ez ugyanis hivalkodóan avantgardista zöngéjű szó. Ez a messianisztikus-heroikus zöngé — jellegzetesen kelet-európai jelenség.

Gáll Ernő délelőtti bevezetőjében három-négy évfordulóval „bástyázta körül“ mai kerekasztal-beszélgetésünket. Jellegzetes ez a fajta indoklása cselekvéseinknek. Az eseményt egy sajátosan kelet-európai logika lengi be: csak az van, aminek múltja van, aminek nincs múltja, az nincs. Ebből az következik, hogy amikor a szociológiát nálunk is „felszabadították“, az emlékezet felfrissítése volt napirenden. A *módszer* sehol. Sem a Kriterion, sem más könyvkiadó nem adott ki egészen napjainkig egyetlen valamirevaló módszertani szakkönyvet magyar nyelven. (A *Művelődést* megelőzően egyetlen lapunk sem vállalkozott ilyen jellegű sorozat közlésére.)

A kötet minden egyes szerzőjétől meg lehetne kérdezni: miért pontosan ezt a témát választották, amit választottak? Mert ott laknak? Mert ez a szenvedélyük? Mert ez a hobbijuk? Nem tudom, elégséges magyarázat-e ez. Ki fogja azt válaszolni, hogy azért, mert ez és ez a hipotézisem? Vagy hogy van egy tudományos feltevés, amit igazolni vagy cáfolni szeretnék.

A Nagy Olga említette társadalomnéprajz végeredményben nem nóvum, illetve csak nálunk nóvum. Az a kérdés, hogy miért nóvum ez ma nálunk. Miért olyan a *Korunk* népismereti évkönyve, amilyen? Az évkönyv etnográfiai dolgozataiból sok mindent megtudok, kivéve azt, hogy miért vagyok olyan, amilyen vagyok. Mert engem végső fokon ez érdekel. Tagja vagyok egy népnek, egy etnikumnak, tehát nemcsak azt szeretném tudni, hogy milyen vagyok, hanem azt is, hogy milyen leszek. Mi határozza meg, hogy valaki Bukarestben megtartja-e anyanyelvét

vagy sem? Mit érdemes megtartani, s mit nem? Mert nem érték egyet Gazda Józseffel abban, hogy minden, ami hagyományos, átörökítendő is. Onazonosságom eljövendő kérdéseire szeretnék választ kapni szociográfiától, szociológiától vagy népismerettől, nevezzék, ahogy akarják. A népismeret nálunk egyelőre még inkább csak jelszava, zászlója a „népben gondolkodóknak“. Hagyjuk tehát a műfaji ideodasorolást. Az írónak is „kutyakötelessége“ ma megtanulni a szociológiát, a szociológusnak is „kutyakötelessége“ megtanulni szépen írni.

Csáky Zoltán • Harmadik út — papíron és celluloidszalagon

A valóságfeltárásnak a vitaindító által említett harmadik útját művelem, a televíziós műfaj „egy az egyben“ kísérli meg visszaadni a valóságot. A nyers valóságleképezés, a 24 órán át filmezett „nyers valóság“ gyors térhódítását látjuk világszerte. Nálunk is több támogatást érdemelne papíron és celluloidszalagon egyaránt.

Dávid Gyula • A szociográfia divatjával számolhatunk

Ami a példányszámra vonatkozó kérdést illeti, a *Változó valóság* sem áll rosszabbul, mint a *Népismereti dolgozatok* első kötete, melyet annak idején alig háromezer példányban rendelt meg a könyvterjesztő. Azóta a második kötet a húszezres példányszámnál tart. Nemcsak a könyvterjesztőnek, az olvasónak is magának kell eldöntenie, hogy a kötet címzettjének érzi-e magát. Az utóbbi húsz-huszonöt év könyvkiadását tekintve itt egy teljesen új műfaj és kiadványtípus jelentkezik. Nem kell csodálkozni, ha az olvasó nincs még felkészülve a befogására. Ha az új kötetekkel két évente vagy esetleg évente tudunk jelentkezni, talán nemcsak felkeltjük, hanem ébren is tudjuk tartani az érdeklődését. A néprajz-népköltészeti kötetek tizennyolc-húszezres példányszámában persze lehetetlen észre nem venni a folklórdivat hatását. Lehet, hogy néhány éven belül a szociográfia divatjával kell számolnunk. Máris nagy várakozás előzi meg Venczel József szerkesztés alatt álló gyűjteményes tanulmánykötetét. Van tehát ok a bizakodásra.

Milyen legyen ennek a kötetnek a folytatása? Tovább emelhető-e a színvonal? Aligha hiheti bárki is, hogy a jelen kötet valamennyi fogyatékosága kiküszöbölhető. E fogyatékoságok különben sem írhatók csak a szerzők vagy szerkesztők számlájára. Ami felemáság módszerben és szemléletben jelentkezik, az mind a szociográfiai tájékozódás jelenlegi stádiumával függ össze. A szakkritikánál csak a szerkesztő tudja jobban, mennyi ebben a kötetben a módszertelenség és a műfajtalanság. Van azonban egy olyan mozzanat, amelyről a tervezett következő kötetben sem mondhatunk le, s ez az élményszerű közvetlenség, az életszerűség. A személyesen megélt tényanyag rendelkezik egy olyan tartalmi és érzelmi többlettel, amelyről ha lemondanánk, a romániai magyar értelmiség szociográfiai érdeklődésének tényleges dimenzióitól fosztanánk meg magunkat. Széles skálán jelentkezik a valósággal való számvetés, a „szigorú felmérés“ igénye, ennek tükröződnie kell az elkövetkező kötetekben is. Tükröződnie úgy, hogy szakemberektől a falusi értelmiségiekig, vidéki tanároktól az egyszerű gazdaemberekig mindenki teret kapjon egy ilyen kötetben, akit a valóság általánosabb érvényű feltárásának szenvedélye hajt. És tükröződnie úgy is, hogy a vitában elhangzott bíráló megjegyzésekből, ha ezeknek a *Korunk* nyilvánosságát biztosít, nemcsak az eddigi szerzők okulnak, hanem az ezutániak is. Fokozottabb mértékben kell önmagunkat és egymást is a szakszerűség, a módszeresség felé irányítanunk. A továbblépés attól függ, sikerül-e a sajátos jelenségben úgy felmutatni az általános érvényűt, hogy mőcvidéki vagy avasi, észak-moldvai vagy dobudzsai viszonylatban is rendelkezék egyfajta jelentéssel, s hogy ez a mi szociográfiánk problémaérzékenységével hozzá tud-e járulni, nélkülözhetetlen sajátosként tudja-e hozzáadni magát az országos önismerethez.

Normális körülmények között a kiadói szerkesztő csak technológusa, adminisztratív személyzete kellene hogy legyen egy ilyen könyv megjelenésének. Ha ez mégis így, ha a szerepe akaratlanul is túlnó a kiadás körüli egyszerű bábakodáson, ebben sok minden játszik közre. Legfőképpen valóságfeltárásunk jelenlegi

állapota, a romániai magyarság önismeretének hiányzó személyi és intézményi feltételei. Ezért tekintünk várakozással az új szociográfus nemzedék jelentkezése elé. S a „minek nevezzetek“ ma még reménytelenül megoldhatatlannak tűnő kérdését az új fordulatok reményében — elnapoljuk.

Imreh István • A staféta törvénye

A stafétabot átadásának kötelező erejű törvénye, hogy annak, aki hátulról érkezik, az utolsó métereken nagyon fel kell gyorsulnia, ha nem akarja lendületében visszafogni elemi erővel kirobbanó váltótársát. Nos, akiknek a sors a célegyenes előtti kanyart osztotta ki, bizony bicegve, majd hosszú időn át a pálya szélére sodrottan, ott tétlenkedve, sok időt vesztek, érthető, hogy most az utolsó métereken szeretnék az iramot fokozni és még inkább az átvevőket növelni. Ezért van fokozott jelentősége épp annak, hogy ennyit, ennyien és ilyen szinten társalkodhattunk végre erről a tudományról.

Persze vitánk tanúsága szerint még sok a tisztázatlanság, a lemaradás vagy az új ötleteken belül a *rendszer* felé való görcsös törekedés.

A letisztulás legfőbb feltétele mégis: a *közlés*, hisz a múltban hányak hosszú éveken át tartó munkája, alkotása és társadalomépítő jószándéka ment tragikus módon veszendőbe, mert tanulmányként, könyvként olvasók kezébe nem juthatott.

A tudományos önismeret műveléséhez nemcsak tanultságra, magas szintű iskolázottságra van szükség, nemcsak a módszer elsajátítására, de kell az, ami meg nem tanulható, ami az embernek, az egyénnek a társadalmával való kapcsolatrendjéből, súrlódásából kialakuló: a *lelkesség* és a minden nehézséget leküzdő *tenni akarás*.

A szociográfia nem lehet elefántcsonttoronyba zárkózó munkálkodás — a „cselekvő önismeret“ ezért érzi eleve feltételezettnek.

Kérdéses azonban az, hogy miként. Probléma az, hogy ki végezze, mit csináljon, hogyan és ki legyen a gazda.

Igen fontos volna az *alapfogalmak tisztázása* is, hiszen még a műfaji elnevezések körül is sok nézeteltérés merült ma fel.

Csak mindnyájunk örömére szolgálhat, hogy a kötet kapcsán itt a felelősségvállalók, az eddig is cselekvők és a továbblépésre hivatottak, a cselekvő szociográfia munkatervének vállalói töprenkedtek, kerestek és jelöltek meg útirányt.

Gáll Ernő megnyitja az 1979. március 9-i Korunk-délelőttöt; mellette (balról jobbra): Kósa-Szánthó Vilma, Imreh István és Dávid Gyula. (Kabán József felvétele)